

УДК 94: 351(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-7>**Наталія ЧУПРИНОВА,**

orcid.org/0000-0003-0950-1410

кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) chuprinova_n@ukr.net

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті розкрито ключові особливості етапу становлення української державності за часів військової реформи Павла Скоропадського. Установлено, що 29 квітня 1918 року в Україні відбулася зміна влади – прийшов до влади новий уряд гетьмана Павла Скоропадського: за одну ніч гетьманське військо встановило контроль над усіма державними установами; гетьман Павло Скоропадський розпустив Українську Центральну Раду, проголосив Українську Державу та ухвалив закон про тимчасовий державний устрій Української Держави. З'ясовано, що важливим напрямком проведення внутрішніх реформ в Україні за діяльності гетьманського режиму було формування та організація війська. Встановлено, що основи військового будівництва Української Держави були закладені законами від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок» та від 1 серпня того ж року «Про політично-правове становище служачих військового відомства», 20 жовтня прийнято урядову постанову «Про окремих корпус» і закон «Про учот і заклик пробуваючих у межах Української держави офіцерів й поверхстрокових унтер-офіцерів бувшої Російської армії та бувших юнкерів військових шкіл», а 18 листопада затверджено закон про військову повинність. Визначено, що для формування дієвої армії Української Держави передбачалося створити 8 територіальних корпусів і 5 кінних дивізій, проте Павлом Скоропадським не було здійснено ці амбітні плани. Виявлено, що особливі надії Павло Скоропадський покладав на дослідження соціальних засад Гетьманату в козацькому відродженні. Дослідження дозволили відзначити, що гетьман Павло Скоропадський, незважаючи на несприятливу геополітичну ситуацію, розпочав активне військово-будівництво, проте військової реформи гетьмана були частково проведені його опонентами навесні 1919 р. Гетьманат Павла Скоропадського був авторитарно-бюрократичним режимом, який характеризувався майже диктаторськими повноваженнями глави держави, відсутністю представництва, поєднанням виконавчої та законодавчої функцій в уряді, вузькою соціальною базою та ефемерним характером влади.

Ключові слова: Українська Держава, гетьманат, військова реформа, армія.

Nataliia CHUPRINOVA,

orcid.org/0000-0003-0950-1410

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities
National Academy of the National Guard
(Kharkiv, Ukraine) chuprinova_n@ukr.net

THE MILITARY REFORM OF PAUL SKOROPADSKY AS AN IMPORTANT STAGE IN THE ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN STATE

The article reveals the key features of the stage of formation of Ukrainian statehood during the military reform of Pavel Skoropadskyi. It was established that on April 29, 1918, there was a change of power in Ukraine – the new government of Hetman Pavlo Skoropadsky came to power: in one night the hetman's army established control over all state institutions; hetman Pavlo Skoropadskyi dissolved the Ukrainian Central Council, proclaimed the Ukrainian State and adopted the law on the temporary state structure of the Ukrainian State. It was found that an important direction of internal reforms in Ukraine during the hetman regime was the formation and organization of the army. It was established that the foundations of the military construction of the Ukrainian State were laid by the laws of July 24, 1918 "On general military duty" and of August 1 of the same year "On the political and legal status of employees of the military department", on October 20 the government decree "On a separate corps" and the law "On the registration and call-up of probationary officers and non-commissioned officers of the former Russian army and former cadets of military schools within the borders of the Ukrainian state", and on November 18 the law on military conscription was approved. It was determined that in order to form an effective army of the Ukrainian State, it was planned to create 8 territorial corps and 5 cavalry divisions, but Pavel Skoropadskyi did not implement these ambitious plans. It was revealed that Pavlo Skoropadskyi placed special hopes on the study of the social foundations of the Hetmanate in the Cossack revival. The research made it possible to

note that hetman Pavlo Skoropadsky, despite the unfavorable geopolitical situation, began active military construction, but the hetman's military reforms were partially carried out by his opponents in the spring of 1919. The Hetmanate of Pavel Skoropadskyi was an authoritarian-bureaucratic regime characterized by almost dictatorial powers of the head of state, lack of representation, a combination of executive and legislative functions in the government, a narrow social base and the ephemeral nature of power.

Key words: *Ukrainian State, Hetmanate, military reform, army.*

Постановка проблеми. На тлі нищення більшовиками національних і соціальних цінностей Гетьманат Павла Скоропадського став своєрідним проривом у майбутнє, стверджуючи беззаперечні національно-правові та національно-культурні цінності. Досвід Української Держави Павла Скоропадського є переконливим свідченням справжніх творчих здобутків українського консерватизму, а його роль до забезпечення існування України сьогодні важко переоцінити. Безперечно, досягненням Гетьманату сприяли особистісні якості Павла Скоропадського, спрямовані на розробку та здійснення реальних і далекосяжних реформ для формування майбутнього Української Держави. Його значний досвід у військовій справі є важливим досягненням, які гетьман вніс у свою державну діяльність.

Аналіз досліджень. Державотворенню в період Гетьманату Павла Скоропадського присвячена значна кількість публікацій. Зокрема ці аспекти вивчають Л. Воронько, Б. Гнатович, Ю. Гузель, В. Дмитришин, Д. Дорошенко, М. Кравчук, І. Крип'якевич, В. Матейчик, Р. Пиріг, Т. Подковенко, Я. Попенко, В. Сердюк, З. Стефанів, П. Ткачук, Ю. Терещенко, О. Тимошук, В. Федюк та інші.

Однак, доцільно зауважити, що питання військового реформування за часів Гетьманату Павла Скоропадського потребують більш ґрунтовного узагальнення.

Мета статті – розкрити ключові особливості етапу становлення української державності за часів військової реформи Павла Скоропадського.

Виклад основного матеріалу. 29 квітня 1918 року в Україні відбулася зміна влади – прийшов до влади новий уряд гетьмана Павла Скоропадського. За визначенням видатного вітчизняного історика Ю. Терещенка, 29 квітня 1918 року стало переломним моментом у новітній історії України. Це означало завершення «соціалістичного» експерименту та повернення України до становлення класової співпраці та цивілізованого реформізму (Терещенко, 2003).

Так, у Києві в будинку кінного цирку Петра Крутикова «Ніппо Паласе» відбувся Всеукраїнський хліборобський конгрес за проголошенням Павла Скоропадського, гетьмана усієї України, на який прибуло понад 6 тис. делегатів. За одну ніч геть-

манське військо встановило контроль над усіма державними установами. У цей же день гетьман Павло Скоропадський розпустив Українську Центральну Раду, проголосив Українську Державу та ухвалив закон про тимчасовий державний устрій Української Держави. Ним встановлювалася форма правління – Гетьманат і порядок та процедура здійснення гетьманської влади (Держава UA).

Одразу після перевороту, який було здійснено Павлом Скоропадським, німецьке командування вимагало від нього припинити підготовку до формування української армії, яку ще вела Центральна Рада. Будучи першим помічником військового міністра (травень 1918 р.), генерал О. Греков згадував після перевороту: спочатку його відклали до серпня, щоб не заважати польовим роботам, потім до грудня, а врешті так і воно не відбулося (Дмитришин, 1997).

Важливим напрямком проведення внутрішніх реформ в Україні за діяльності гетьманського режиму було формування та організація війська. Точніше, це був цілий комплекс нормативно-правових заходів і відповідної практичної роботи, спрямованих на відновлення повністю зруйнованих за часів Центральної Ради армії та флоту. У травні 1918 р. відбувалося активне формування та реорганізація головних відділень військового відомства Української Держави. 30 травня була прийнята нова військова присяга. Згідно з планами гетьманського режиму, національна армія мала мати 310 тис. вояків, у тому числі 175 генералів, 15 тис. старшин і 3 тис. військових урядовців. Армія мала складатися з постійних і резервних сил. Армійська повинність поширювалася на чоловіків, які досягли 19 років. Тих, хто мав йти на службу, вибирали за жеребом. Інше положення передбачалося про «вільну» службу, своєрідне контрактне військо (охотники). Військова служба визначалася від двох до трьох років залежно від роду війська. Військовослужбовці були позбавлені права активного голосування, їм було заборонено вступати до політичних партій чи асоціацій, робити політичні заяви чи брати участь у демонстраціях. Водночас у напрямі військової реформи гетьманський режим наштовхнувся на опір німецького командування, яке перебувало на українській території як союзник. Німеччина

та Австро-Угорщина не потребували боєздатних українських військ, оскільки їхні стратегічні плани передбачали колоніальний або напівколоніальний статус Української Держави (Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії, 2008).

Основи військового будівництва Української Держави були закладені законами від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок» та від 1 серпня того ж року «Про політично-правове становище служачих військового відомства». Однак перший призов рекрутів було призначено Військовим міністерством на 15 листопада 1918 р., а другий – на 1 березня 1919 р. Передбачалося, що перший набір дасть армії 85 000 новобранців, а другий набір залучить додатково 79 000 (Тимошук, 2000).

20 жовтня гетьман прийняв урядову постанову «Про окремих корпус» і закон «Про учот і заклик пробуваючих у межах Української держави офіцерів й поверхстрокових унтер-офіцерів бувшої Російської армії та бувших юнкерів військових шкіл». Всі категорії військовозобов'язаних віком до 35 років протягом тижня мали прибути на облік до місцевого коменданту. Задля української армії передбачалося створити зразкові навчальні підрозділи окремого корпусу. Зазначається, що зразкові навчальні підрозділи перебували у великій скруті, добровольців було мало, призовники шукали приводів, щоб ухилитися від служби. 8 листопада 1918 р. набув чинності новий Статут військової повинності, який встановлював обов'язки для всіх українських чоловіків: священнослужителі, вчителі та інваліди не підлягали військовій службі. Ті категорії чоловічого населення, які звільнялися від військової повинності мали сплачувати військовий збір. Відповідно до Статуту військової повинності військовослужбовці позбавлялися активного виборчого права, а натомість надавалися пасивні виборчі права лише протягом проведення виборів до законодавчих органів. Військовослужбовцям заборонялося брати участь у мітингах і демонстраціях, призовний вік для юнаків знижено до 19 років, скорочено термін служби – до двох років в піхоті та артилерії і до трьох років для інших родів військ. Усі нововведення, передбачені новим Статутом, були негативно сприйняті частиною постраждалого населення та використані опонентами для антигетьманської агітації. 15 листопада відбулася сутичка між студентською молоддю та офіцерським загоном, який після попередження відкрив вогонь, убивши 8 осіб і поранивши 12 (Федюк, 1993).

18 листопада гетьман Павло Скоропадський затвердив закон про військову повинність і призначив новим військовим міністром Б. Щуцького, а генерала Ф.Келлера – «головнокомандувачем

усіх армій». Першим кроком головнокомандуючого було повернення військових відносин у нормативні рамки російського дисциплінарного статуту 1914 р. Гетьман відповів на це звільненням його з посади та призначенням нового головнокомандувача князя генерал-лейтенанта В. Долгорукого, 26 листопада. 29 листопада князь видав наказ призвати всіх офіцерів у військові чини, а тих, хто цього не зробить до 12:00 2 грудня – віддати військовому суду і розстріляти (Федюк, 1993).

Гетьман затвердив остаточний мобілізаційний закон 5 грудня, в якому говорилося, що для оборони міста Києва і його околиць з усього чоловічого населення Київського градоначальства призову підлягають ті, хто народився від 1 січня до 31 грудня 1898 року. Накази головнокомандуючого мали виконувати начальники військових залог, а після оголошення воєнного стану прямим підпорядкуванням ставали губернські, повітові старости та міські отамани. Однак ці накази не виконувалися навіть під загрозою смертної кари (Дорошенко, 2002).

Доречно нагадати, що згідно з умовами Брест-Литовського договору на території Української Держави перебували збройні сили цих держав. Зважаючи на ці обставини, гетьман П. Скоропадський у будь-якому випадку мусив зважати на позицію союзників. Слід визнати, що гетьман, хоч і коригував реформу з огляду на своє геополітичне становище, не полишав ідеї побудови власної боєздатної армії. Адже після німецької революції військові реформи в Українській Державі були значно посилені.

Багато зусиль доклав гетьман Павло Скоропадський військовому будівництву. Як професійний військовий Павло Скоропадський, як ніхто інший, усвідомлював важливість національних збройних сил, але союзниками було заборонено мати регулярні збройні сили. Тому після перевороту більшу частину військової організації УНР було розформовано, зокрема Корпус Січових стрільців та дві Синьожупанні дивізії. Натомість частина Запорізького корпусу Армії УНР, який щойно звільнив Донбас від більшовиків, була скорочена до бригади, а згодом реорганізована в Запорізьку дивізію, яка охороняла північно-східний кордон Української Держави (Держава UA).

Для формування дієвої армії Української Держави передбачалося створити 8 територіальних корпусів і 5 кінних дивізій. Загальна військова чисельність у мирний час оцінювалася в 310 тис. Проте здійснити ці амбітні плани гетьман не зміг. Військове міністерство формувало кадри лише територіальних корпусів, а гетьманська гвардія – Сердюцьку дивізію, до складу якої входили

заможні селяни Лівобережжя. У серпні Сірожу-панну дивізію було передано гетьманському уряду. Вона отримала назву 1-ша Козацько-стрілецька дивізія. Того ж місяця гетьман видав наказ про відновлення Окремого загону Січових стрільців. На початку листопада його особовий склад нараховував 59 старшин та 1187 стрільців (Держава UA).

Акцентуючи увагу на військовій реформі, слід зазначити наступне. Згідно з планами українського гетьманського уряду, передбачалося організувати три молодіжні військові школи в Києві та дві в Одесі, Чугуєві та Єлисаветграді. Окремо було створено Миколаївську гардемаринську школу. Тобто йшлося про формування нової професійної військової еліти, яка мала б стати опорою війська Української Держави. В Одесі була створена спеціальна міністерська комісія для кількісної оцінки та аналізу війни, яка відбулася у 1914-1918 роках (Попенко, 2013).

4 липня 1918 р. П. Скоропадським та його урядом спільно із досвідченими генералами та полковниками Генерального штабу О. Слівінським, О. Галкіним, М. Какуріним, Е. Мишковським, С. Дельвігом, В. Сінклером, М. Юнаківом. і В. Петрівом було ухвалено спеціально розроблений план формування армії Української Держави, положення якого були доповнені 6 вересня після таємної зустрічі Павла Скоропадського з імператором Вільгельмом II у Берліні. Українське військо мало налічувати 300 тисяч козаків і складатися з восьми артилерійських корпусів. Кожен корпус мав бути укомплектований двома піхотними, однією кінною дивізією, трьома гарматними бригадами та ще одним гарматним полком. 175 генералів і близько 45 тис. старших офіцерів поповнили армію (Крип'якевич, Гнатевич, Стефанів, 1992).

У планах було до листопада мати старший і підстарший склад у всіх частинах, а з 15 листопада провести перший призов із 85 тис. добровольців. До березня 1919 року передбачалося мобілізувати додатково 79 000 козаків, і незабаром планувалося збільшити чисельність війська до 300 000 козаків. Це би забезпечувало повну безпеку Української Держави (уряд виділив на ці заходи 1254 млн. крб.) (Крип'якевич, Гнатевич, Стефанів, 1992).

Особливі надії П. Скоропадський покладав на дослідження соціальних засад Гетьманату в козацькому відродженні. Усі ці козаки – селяни-власники, тому не дивно, що ідеї більшовизму до них не пристали, тому гетьман знав, що буде їх безпосереднім керівником, оскільки загальне благо змушуватиме їх бути вірними йому (Піріг, 2010).

Павло Скоропадський особисто приділяв велику увагу здійсненню козацьких реформ і

намагався забезпечити їх правове поле. Однак ідея відродити козацтво зустріла великий опір Ради міністрів, яка двічі надсилала на поправку закон «Про відновлення українського козацтва», і який ухвалили лише 18 жовтня. Українське козацтво очолював особисто гетьман. Пріоритет на отримання цього статусу мали лише православні нащадки українських козаків. На думку Павла Скоропадського, козацьке відродження повинно було передусім призвести до формування козацьких військових частин. Але, незважаючи на наполегливі зусилля Павла Скоропадського, процес просувався повільно. А стрімкі зміни політичної ситуації в країні та за кордоном остаточно знищили його. Спроби законодавчо створити закриту та привілейовану державно-суспільну ієрархію та надати гетьману форму військової організації зазнали невдачі (Піріг, 2010).

На відміну від Центральної Ради, гетьман Павло Скоропадський, незважаючи на опір німецької окупаційної влади, з самого початку державотворення на засадах плановності, організації згори створив регулярну, боєздатну армію. У перші місяці до військового будівництва було залучено близько 300 генералів і адміралів, колишніх офіцерів Генерального штабу російської армії, які мали гарну військову освіту і досвід перебування на передовій кількох війн. Завдяки відкриттю кадетського корпусу та військових шкіл армія отримала можливість набрати більше командного складу. Створювалися умови для формування артилерійських полків і бригад. Цей процес відбувався під керівництвом чіткої системи управління артилерією від головних інспекторів артилерії армії до командирів полків і окремих дивізій (Ткачук, 2019).

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, необхідно відзначити, що гетьман Павло Скоропадський, незважаючи на несприятливу геополітичну ситуацію, розпочав активне військове будівництво, проте військові реформи гетьмана були частково проведені його опонентами навесні 1919 р. Гетьманат Павла Скоропадського був авторитарно-бюрократичним режимом, який характеризувався майже диктаторськими повноваженнями глави держави, відсутністю представництва, поєднанням виконавчої та законодавчої функцій в уряді, вузькою соціальною базою та ефемерним характером влади. Проте становлення Української Держави, здійснення гетьманських і урядових повноважень, суспільні процеси суттєво стримувалися присутністю в країні іноземних збройних сил, що робило Українську Державу сателітом Четверного союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держава UA. Гетьманат Павла Скоропадського. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo> (дата звернення 02.08.2022).
2. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1917 року: нові дані німецьких архівів. *Політологічні читання*. 1997. № 1. С. 115.
3. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упорядн. К.Ю. Галушко. К. : Темпора, 2002. 352 с.
4. Крип'якевич І., Гнатів Б., Стефанів З. Історія українського війська. Львів, 1992, 702 с.
5. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень–грудень 1918 р.). *Архіви України*. 2010. № 1 (267). С. 76–85.
6. Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 22-23 травня 2008 р.) / Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. Мелітополь, 2008. 304 с.
7. Попенко Я. Особливості реформ в Україні за часів уряду гетьмана П. Скоропадського. *Українознавчий альманах*. 2013. Випуск 13. С. 131–138.
8. Терещенко Ю.І. До 85-річчя Української Держави – Гетьманату Павла Скоропадського. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2003. Вип. 7-8. С. 11–22.
9. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) : монографія. Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
10. Ткачук П.П. Військові реформи гетьмана Павла Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.). *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 112–123.
11. Федюк В.П. Украина в 1918 году. Гетьман П.П. Скоропадский. Ярославль, 1993. 80 с.

REFERENCES

1. Derzhava UA. Ghetjmanat Pavla Skoropadsjkogho [The state of the AU. Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi]. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo> [in Ukrainian].
2. Dmytryshyn V. Povalennja nimecjamy Centraljnoji Rady u kvitni 1917 roku: novi dani nimecjkjkh arkhiviv [Overthrow of the Central Rada by the Germans in April 1917: new data from German archives]. *Politologhichni chytannja*, 1997, № 1, 115 p. [in Ukrainian].
3. Doroshenko D. Istorija Ukrajiny, 1917–1923: dokumentaljno-naukove vydannja. V 2-kh t. T. 2: Ukrajinsjka Ghetjmsjka Derzhava 1918 roku [History of Ukraine, 1917–1923: documentary and scientific publication. In 2 vols. Vol. 2: The Ukrainian Hetman State in 1918] / Uporjadjn. K.Ju. Ghalushko. K. : Tempora, 2002. 352 p. [in Ukrainian].
4. Kryp'jakevyeh I., Ghnatovyeh B., Stefaniv Z. Istorija ukrajinsjkogho vijsjka [History of the Ukrainian army]. Ljviv, 1992, 702 p. [in Ukrainian].
5. Pyrigh R.Ja. Ghetjmanat Pavla Skoropadsjkogho: osoblyvosti zakonotvorennja (kvitenj–ghrudenj 1918 r.) [Hetmanate of Pavel Skoropadskyi: peculiarities of law-making (April–December 1918)]. *Arkhivy Ukrajiny*, 2010, №1 (267), pp. 76–85. [in Ukrainian].
6. Polikuljturnistj, dialogh i zlaghoda: ukrajinsjki realiji: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji (Melitopolj, 22-23 travnja 2008 r.) [Multiculturalism, dialogue and harmony: Ukrainian realities: materials of the International Scientific and Practical Conference (Melitopol, May 22-23, 2008)]. *Melitopoljskjy derzhavnyj pedagoghichnyj universytet im. B.Khmeljnycjkogho*. Melitopolj, 2008, 304 p. [in Ukrainian].
7. Popenko Ja. Osoblyvosti reform v Ukrajinі za chasiv urjadu ghetjmana P. Skoropadsjkogho [Peculiarities of reforms in Ukraine during the government of Hetman P. Skoropadskyi]. *Ukrajinoznavchij aljmanakh*, 2013, Vypusk 13, pp. 131–138 [in Ukrainian].
8. Tereshhenko Ju.I. Do 85-richchja Ukrajinsjkoi Derzhavy – Ghetjmanatu Pavla Skoropadsjkogho [To the 85th anniversary of the Ukrainian State – Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi]. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho linghivistychnogho universytetu*. Serija «Istorija, ekonomika, filosofija», 2003, Vyp. 7-8, pp. 11–22. [in Ukrainian].
9. Tymoshhuk O.V. Okhoronnyj aparat Ukrajinsjkoi Derzhavy (kvitenj-ghrudenj 1918 r.) : monografija [Security apparatus of the Ukrainian State (April–December 1918): monograph]. – Kh. : Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav, 2000. 462 p. [in Ukrainian].
10. Tkachuk P.P. Vijsjkovi reformy ghetjmana Pavla Skoropadsjkogho u konteksti derzhavotvorchjkh procesiv v Ukrajinі (kvitenj – ghruđenj 1918 r.) [Military reforms of Hetman Pavel Skoropadskyi in the context of state-building processes in Ukraine (April – December 1918)]. *Vijsjkovo-naukovyj visnyk*, 2019, № 31, pp.112–123 [in Ukrainian].
11. Fedjuk V.P. Ukrajna v 1918 ghodu. Ghetjman P.P. Skoropadsjkij [Ukraine in 1918. Hetman P.P. Skoropadskyi]. Jaroslavl, 1993. 80 p. [in Russian].